

Заслонкіна А. В.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ДО ПРОБЛЕМИ ВЕРБАЛЬНОЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ТА ПРОФІЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ

У статті викладено погляди провідних мовознавців, що чинили вплив на становлення аксіоматики семіологічного опису лексичного значення, а також репрезентовано розроблені нами теоретичні засади, які визначають наше розуміння феномену онтологічної сутності лінгвоконцептів.

Ключові слова: *значення, знання, концепт, денотат, сигніфікат, перцептуарій, апріорний базис.*

В статье изложены взгляды ведущих лингвистов, которые повлияли на становление аксиоматики семиологического описания лексического значения, а также репрезентированы разработанные нами теоретические основания, определяющие наше понимание феномена онтологической сути лингвоконцептов.

Ключевые слова: *значение, знание, концепт, денотат, сигнификат, перцептуарий, априорный базис.*

The views of the eminent linguists shaping the axiomatics of semiological description of lexical meaning have been presented as well as the theoretical bases determining our understanding of the ontological quintessence of linguistic concepts.

Key words: *meaning, knowledge, concept, denotation, significance, perceptual set, prior basis.*

Транспонувавши інтегративні процеси в галузі гуманітарних студій, а також антропоцентризм сучасної науки на онтологічну проблему репрезентації знань у свідомості людини, когнітивна семантика припустила можливість моделювання універсальних чи етнічних інформаційних систем як корелятивів конвенційно закріплених за знаками значень. Як слушно зауважує Л. М. Васильєв, домінантною особливістю семантичної системи мови є її проєкція безпосередньо на реальну дійсність [3, с. 188], а гносеологічним модусом відображення останньої є “умовні ментальні одиниці – лінгвокультурні концепти” [2, с. 10] як “кванти структурованого знання” [8, с. 317]. У такому сенсі класична для лінгвістики діада *значення: знак* набуває нового виміру, оскільки укомплектовується третім складником – *концептом*.

Передумовою детального вивчення цієї проблеми як мети даного дослідження для нас стала думка про те, що якщо значення – це концепт “схоплений” знаком [5], [8], [9], а холистичний принцип репрезентації знань не відокремлює мовне від позамовного й об’єднує широке коло емпіричних чинників – почуття, емоції, сенсомоторні і когнітивні процеси,

тощо – на одному концептуальному рівні, тоді актуальною постає потреба інтерпретувати семіотичну інфраструктуру аранжування концептів у новому форматі.

Дослідити активні потенції, інкорпоровані до монолітної структури вербального знаку та експонувати релевантні аспекти семіотизації концептів і є пріоритетним завданням нашого дослідження.

Зважаючи на те, що у структуризації сприйнятого, усвідомленого та інтерпретованого принциповими є моменти не лише концептуалізації, але й категоризації, а структурація самої категорії передбачає її орієнтацію на прототип [8, с. 107], нам видається доцільним припустити існування низки концептів, що формують так званий *апріорний базис* (когнітивний “фундамент”), а саме: концептів антропоморфного порядку FEELING: EMOTION: SENSE. Верифікація вищевикладених положень суплементує комплекс завдань даного дослідження.

У сучасній науковій літературі простежується розгалужена диференціація спроб розкрити сутність мовного значення, витoki багатьох із них ґрунтуються на лінгвістичній концепції О. О. Потебні (див. детальніше [1], [10]).

Увівши до наукового інструментарію сучасної лінгвістики термін “уявлення”, український мовознавець у своїх розвідках фактично отождивив його зі знаком [10, с. 101]. Виходячи з того, що “слово [...] дво-членна величина, яка складається з (чуттєвого – А. З.) образу і уявлення” [1, с. 17], а власне дисперсний образ декумулюється на судження, сукупність яких утворює поняття, ми схематизували генезис значення вербального знаку у концепції О. О. Потебні. На **рис. 1а** унаочнено як значення слова організують уявлення, чуттєвий образ і поняття, а формування останнього опосередковується словом (термін “патерн” вжито у тлумаченні “схема, структура” – див. А. М. Приходько [11, с. 13]).

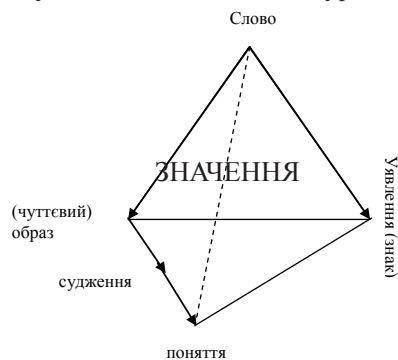

Рис. 1а. Патерн утворення значення у концепції О. О. Потебні

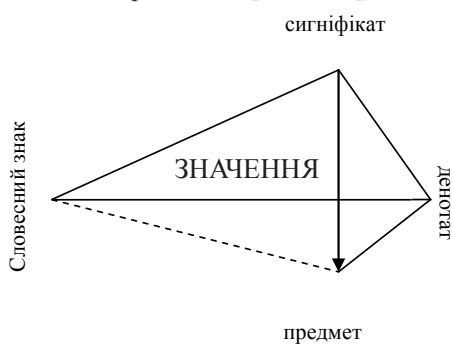

Рис. 1б. Патерн утворення значення у концепції А. А. Уфимцевої

Паралельно звернувшись до традиційного бачення кореляції вербального знаку із позначеним ним предметом, а також із його значенням, репрезентуємо модель, запропоновану А. А. Уфімцевою (див. **рис. 16**). Характеристика моделі насамперед передбачає експлікацію наступного феномену: сигніфікат (зміст поняття) та денотат (обсяг поняття) складають основу значення вербального знаку, номінація предмета відбувається опосередковано. Іншими словами: слово вербалізує поняття про предмет, який воно позначає [12, с. 44].

Зіставлення двох семіотичних алгоритмів уможливило детекцію певних когнітивних тенденцій, закладених в обох моделях, а саме: семіологічна вартісність слова реалізується не лише в генералізації та номінації, але і у експресії почуттів. Загалом, значення вербального знаку індукується поняттям, що лежить в основі змістової характеристики номінації, а ім'я через денотат називає це поняття. Суттєвим в окресленому механізмі є те, що до процесу називання інкорпорується сума ознак, властивих предметам, що зводяться до даного поняття.

Комплексна диверсифікація класичної схеми А. А. Уфімцевої, здійснена М. Ф. Алефіренко, засвідчила перспективність інтеграції когнітивно-орієнтованих студій до лінгвосеміотики. М. Ф. Алефіренко трансформував основу трикутника (див. патерн утворення значення у концепції А. А. Уфімцевої), змодельовавши таким чином так звану “семантичну піраміду” (див. **рис.**

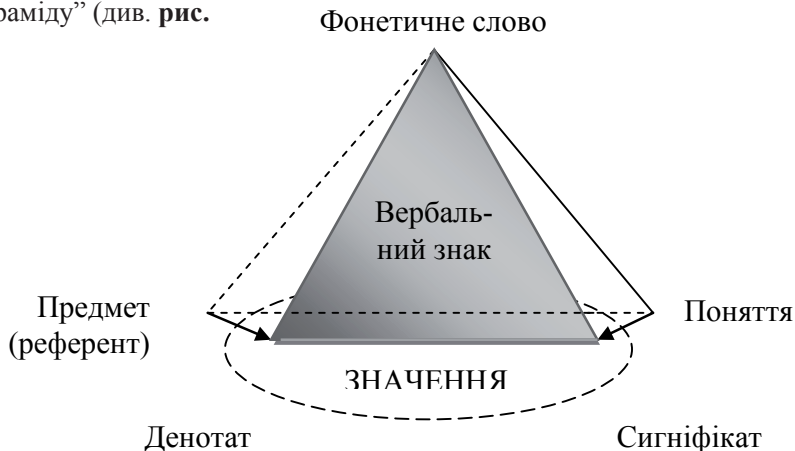

Рис. 1в. Патерн утворення значення у концепції М. Ф. Алефіренко

Фонетичне слово (план вираження вербального знаку) інтегроване до можливих зв'язків, які проєктуються на предмет (референт), денотат, сигніфікат і когнітивне поняття. Сигніфікат і денотат М. Ф. Алефіренко

тракує як синергетичні ідеальні сутності (план змісту вербального знаку), тобто як результат інтеріоризації когнітивного поняття у компонент мовного значення, у якому денотат репрезентує екстенціонал чи обсяг поняття, а сигніфікат – інтенціонал (зміст поняття). При цьому площину між фонетичним словом, денотатом і сигніфікатом розцінено як вербальний знак, значення якого продукується денотативним і сигніфікативним компонентами [1, с. 37].

Не можна не зауважити, що науковці демонструють стійку єдність щодо плану вираження вербального знаку (слова), попри значну розбіжність у поглядях на систему дефініційних ознак плану змісту. Саме тому, на наш погляд, суттєвим недоліком семантичної піраміди М. Ф. Алефіренко є неоднозначне тлумачення деяких складників моделі, що безпосередньо спричинило когнітивний дисонанс наступних корелятивів: денотат: екстенціонал та сигніфікат: інтенціонал у зв'язку зі спробою локалізувати *концепт* у семантичній піраміді.

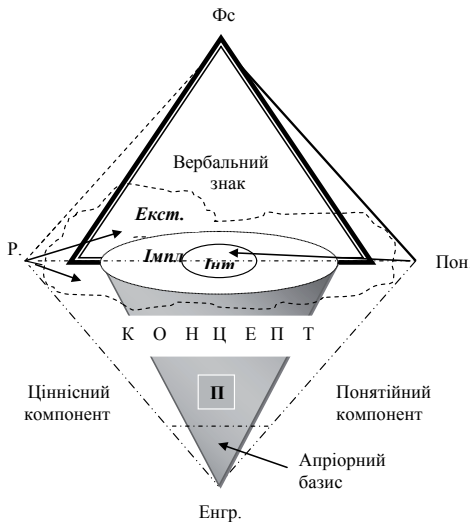
Методологічним фундаментом уточнення концепції М. Ф. Алефіренко нами були обрані лінгвокогнітивні розвідки М. В. Нікітіна та Л. М. Васильєва, які пропонують чітку диференціацію дефініцій, що перебувають у фокусі нашого дослідження. Так М. В. Нікітін детермінує екстенціонал як множинність денотатів, з якими співвідноситься поняття [9, с. 27], що, власне, збігається із позицією М. Ф. Алефіренко. Утім, суперечливим моментом є якраз бачення останнім інтенціоналу, який у М. В. Нікітіна разом із імплікаціоналом постає конституюнтом синкретичної форми – контенціоналу (змісту поняття).

Критично переглянувши модель М. Ф. Алефіренко і врахувавши її позитивні моменти (наявність когнітивної основи значення, а також елементу кодування, який інтеріоризує уявлення – денотат), ми пропонуємо принципово новий алгоритм форматування значення вербального знаку, ускладнивши його додатковим алгоритмом семіотичної онтологізації концепту.

Принцип функціональної кореляції фонетичного слова з предметом (референція) та поняттям (когніція) був нами збережений; принцип ізофункціональності денотату і сигніфікату, попри свою категоричність, є вагомим чинником для зміни методологічних орієнтирів: зважаючи на те, що інформація про денотат – це якісне комбінування ознак інтенціоналу та ознак імплікаціоналу [9, с. 61], до перших Л. М. Васильєв апелює як до таких, що релевантні мовному знанню, а до других – як до потенційного, але не фіксованого немовного знання [3, с. 84]. З огляду на вищезазначене, вектор референту був спрямований нами на екстенціонал (множинність денотатів), а вектор поняття ми інтерпретували як той, що актуалізує контенціонал (зміст поняття, його ознаки), зокрема стійкий конституюнт варіативного контенціоналу – ядро, інтенціонал значення (див. **рис. 2**).

Наводимо слова О. С. Кубрякової: “Акт номінації [...] з семіотичної точки зору встановлює складний ланцюжок відношень між тілом знаку і тим, що знаходиться поза знаком. [...] цей акт за своїм матеріальним результатом – сформованим мовним позначенням – стає здобутком носіїв мови, дозволивши співвіднести тіло знаку зі структурою свідомості, з певним значенням. Такі структури свідомості, концепти, [...] потрапляють до ментальних лексиконів людей” [8, с. 62]. Задаючи нові параметри формування мовної картини світу, О. С. Кубрякова поширила статус слова його репрезентацією у внутрішньому лексиконі – енграмою, створивши цим багатопланове підґрунтя для дескрипції знакового аранжування концептів.

Беззаперечним є постулат про те, що концепт є певного роду ідеєю, яка виникає у свідомості на докомунікативному етапі мисленнєво-мовленнєвого процесу (власне проекцією енграми) і така ідея містить значну сукупність знань про слово (“вербальну упаковку” концепту – див. А. М. Приходько [11, с. 107]) як про вербальний знак і про об’єкт, названий даним словом. Водночас, слово інкорпорує дані про сприйняття та перцептуальні характеристики позначеного. Згідно аксіоматики когнітології, сприйняття і є когнітивним феноменом, іманентною природою якого є інтерпретація, умовиводи, пам’ять і, відповідно, цілий реєстр почуттів, відчуттів, сенсомоторних характеристик та експресивно-емотивних смислів. Саме для цього інвентарю формоутворюючих елементів образного компоненту концепту і семантичної структури слова ми пропонуємо термін **перцептуарій**.

Умовні позначення:	
Фс	– фонетичне слово
Пон.	поняття
Енгр.	енграма
Р.	референт, предмет
Екст.	екстенсiонал
Імпл.	імплікаціонал
Інт.	інтенсiонал
П	– перцептуарій

Рис. 2. Патерн вербальної об’єктивації концепту

Стратифікація складних процесів сприйняття набуває злагоджених холистичних характеристик саме завдяки перцептуарію, якому притаманний такий параметр *уявлення* у розумінні О. О. Потєбні як посередництво між пізнаним і тим, що пізнається. Тому, на нашу думку, перцептуарій є мобільною ланкою між референтом і поняттям, і саме тому на **рис. 2** екстенціонал значення зображено розмитим, неконгруентним, потенційно динамічним, адже і самий концепт є розсіяним серед мовних знаків.

Як уже зазначалося раніше, інтенціонал, а особливо імплікаціонал, є своєрідними “резервуарами”, носіями чуттєвих, емотивних компонентів значення – з цієї причини вони утворюють ядро і периферію лексичного значення вербального знаку і, водночас, становлять основу перцептуарію як універсального невід’ємного елементу концепту поряд із поняттєвою та аксіологічною складовими.

Експонувавши ізоморфізм перцептуарію ми, однак, погоджуємося із сентенцією, сформульованою А. Вежбицькою: емоції і почуття не є тождними [4, с. 342]. Тому пропонуємо тлумачити їх як певну рубрику досвіду, упорядковану в результаті класифікаційної діяльності, що носить статус категоризації.

Розглядаючи мовні категорії у когнітивному аспекті, О. С. Кубрякова протиставляє два конгруентні процеси: концептуалізації та категоризації. Перший спрямований на детекцію одиниць людського досвіду в їхній ідеальній змістовій репрезентації. Другий – на інтеграцію одиниць, що демонструють подібність, при чому обов’язковою умовою інтеграції є кореляція цих одиниць із концептом, що лежить в основі категорії [8, с. 319].

Беручи до уваги те, що загальноприйнятою є орієнтація категорії на фокус чи прототип, ми припускаємо, що тріада концептів антропоморфного порядку FEELING: EMOTION: SENSE не лише утворює репрезентаційне поле одного зі стереотипних базових доменів (див., наприклад, [5]), а може розглядатися як **апріорний базис** чи когнітивний “фундамент”, де кожен з трьох його конститuentів-прототипів (*feeling, emotion, sense*) підлягає семантичному опису.

Ми наголошуємо на нетотожності понять *апріорний базис* та *перцептуарій*, оскільки можливою альтернативою апріорному базису є визначений концептуальний комплекс мінімальних, неподільних одиниць, які локалізуються на базовому шаблі у концептуальній ієрархії, входять до внутрішнього лексикону (ініціюються енграмою). Окрім прототипів *feeling, emotion, sense* репрезентантами апріорного базису можуть також бути домени часу чи простору. Перцептуарій – це ментальна зона емоційного інтелекту, де відбивається сенсорний код та продукуються почуття. Він формує сенсорно-перцептивний та емотивний потенціал концептів.

Отже, тріада концептів FEELING: EMOTION: SENSE фігурує у нашому дослідженні як власне апріорний базис (необхідна умова, осно-

ва, прототип сприйняття) та фрагмент перцептуарію (тріада досліджуваних концептів утворює категорію), що уможлиблює її аналіз, коли пріоритетною технікою виступає профілізація концептів. Профілізація висвітлює суб'єктивно-оцінне ставлення до концепту і, відповідно, його специфічне відтворення засобами вторинної номінації як об'єкта рефлексії. А. М. Приходько переконаний: принциповим моментом такого відтворення є постулат, що об'єкт завжди багатший за ті ознаки, особливості й параметри, які в ньому відкриває суб'єкт. Профілізація є варіативною репрезентацією концепту в асоціативному полі індивіда, який виявляє у концепті або приписує йому додаткові чи нові властивості [11, с. 113]. У разі фокусування дослідження на конститuentах-прототипах апріорного базису FEELING: EMOTION: SENSE йтиметься про синонімічну профілізацію – спосіб синтетичної презентації певного концептуального інваріанту його семантичними дублетами, або варіантами. У даному випадку ім'я одного з концептів тріади фактично стає гіперонімом, еталоном для ряду значеннево близьких до нього феноменів, які, втім, демонструють різні ступені відхилення від еталону (детальніше див. [6], [7]).

Перспективність такої дескрипції зумовлена винятковою роллю прототипів для процесу отримання вивідного знання – тріада концептів FEELING: EMOTION: SENSE як фрагмент універсального перцептуарію британської мовної особистості постає архетипом внутрішньої рефлексії, генератором більш складних і диференційованих когнітивних механізмів та операцій свідомості при продукуванні, сприйнятті і розумінні повідомлень у комунікативній діяльності.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: Монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Антология концептов [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – 2005. – 352 с.
3. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: Учебное пособие. Изд. 2-е, доп. / Л. М. Васильев. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 192 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская // Типы знаний и проблема их классификации. – Москва – Тамбов: Изд-во Тамбовского гос. ун-та, 2008. – С. 61-74. (Когнитивные исследования языка; вып. 3.).
6. Заслонкіна А. В. Етнокультурний феномен тріади концептів FEELING: EMOTION: SENSE у фокусі квантитативної та кваліфікативної лінгвістики / А. В. Заслонкіна // Гуманітарний вісник: всеукр. зб. наук. праць [Текст] / М-во

освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Число 16. У двох частинах. – Черкаси : ЧДТУ, 2010. – Частина 1. Проблеми сучасної лінгвістики. – С. 165-172.

7. Заслонкіна А. В. Семіотична реалізація концептів антропоморфного порядку / А. В. Заслонкіна // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 22. – Том 1. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2010. – С. 167-171.

8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова – Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560с. – (Язык. Семиотика. Культура).

9. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: Учебное пособие. Изд. 2-е / М. В. Никитин. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 168с.

10. Положин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород : видавництво “Закарпаття”, 1999. – 237с. – (Монографія).

11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.

12. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. Изд. 2-е, стереотипное / А. А. Уфимцева – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208с. (Лингвистическое наследие XX века.)